

the statute of the Parliament.

Taking into consideration the dialectical interdependence of the following philosophical categories as a “content” a “form” (there is no content without a form and vice versa) and an acceptance of the existence of any complete formation of both external and internal form, has given the author grounds to draw the following conclusion: a content of a law is a body of legal standards performing regulative or protective function. An external form of a law is a written document with all the necessary essentials. Regarding an internal form of a document, it is its internal structure, the elements of which usually include sections, chapters, articles, article units, paragraphs, and subparagraphs containing legal exigencies.

Transference of the philosophical approach to the conception of an idea of “law” as internal, significant, necessary, objective and established connections of phenomena to legal reality requires adopting genuine laws by law makers in order to improve, protect and develop relationships between people, which have constituted at a certain period of a historical development of a society, especially while building a law-abiding state.

To overcome partially existent inconsistency in both philosophical and general in jurisprudence approaches regarding conception of the idea of “law”, as externally ideal reflection of the regularities of social relationships development, the author has suggested the following definition of the general and theoretical category that constitutes the subject matter of the study: artificial law – is a legal act of a higher jural force, which is adopted in a special process by a collective representative body of the state power (the Parliament) or directly by the people (by holding a referendum), containing legal standards performing regulative or protective function on the base of their conformity to the tendency of a social relationships development to social needs and interests.

Keywords: *law, extrajudicial law, artificial law.*

Надійшла до редакції 06.11.2013

Бортняк А.Ф.

науковий співробітник
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ІДЕАЛЬНА ФОРМА ПРОЯВУ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Продемонстровано сприйняття правосвідомості як однієї із форм дійсності – ідеальної, що за допомогою знаків і знакових конструкцій відтворює реальну дійсність. У цьому проявляється семіотична функція правосвідомості, яка дає можливість соціальним суб'єктам передавати інформацію у процесі правової комунікації.

Ключові слова: *правосвідомість, правова дійсність, знак, семіотика, психосеміотика, правовий реалізм.*

Постановка проблеми. Для людини світ об'єктів є семіотичним (тобто знаковим), причому це стосується не тільки зовнішніх, а й внутрішніх об'єктів (внутрішній світ людини так само, а може й більш складно відтворити для сприйняття, ніж зовнішній).

Правова дійсність також має дві форми прояву – реальну та ідеальну. Реальна існує об'єктивно і проявляється у діях, ідеальна існує в думках, проявляється в уявних образах і відтворює реальну. Об'єкт із реальної правової дійсності переходить з наочної ситуації в абстрактне поняття (верба-

льний відповідник), тобто відбувається його ідеалізація. Ідеальною формою прояву правових знаків (об'єктів правової дійсності) є правосвідомість.

Аналіз наукових публікацій. Проблеми відтворення реальності у свідомості людини хвилювали науковців усіх часів, але найновіші дослідження у цій сфері належать сучасним психологам, культурологам, соціологам, семіотикам та спеціалістам з інших наукових галузей, які продемонстрували (кожен зі своїх позицій) свідомість людини як феномен, створений на основі узагальнення відтвореної у певних знаках інформації з реального світу і спроможний зіставляти й моделювати розвиток цієї реальності. Зокрема, в контексті даного дослідження цікавими є праці М. Мерло-Понті (його феноменологія сприйняття демонструє свідомість як середовище функціонування ідеальних образів реальних об'єктів), І. Журавльова (розглядає свідомість у контексті психосеміотики тілесності), І. Горелова (використовує співвідношення вербальних і невербальних чинників комунікативної діяльності людини); а також науковців зі сфери правознавства – В. Копотя (вивчає правосвідомість у контексті концепції правового реалізму), В. Бачиніна (демонструє правосвідомість як спосіб відображення правової реальності), С. Максимова (подає правосвідомість як спосіб осмислення правової реальності) та ін.

Беручи за основу напрацювання вказаних учених, ставимо за **мету** продемонструвати правосвідомість як форму ідеального відтворення реальних об'єктів правової дійсності.

Виклад основних положень. Зважаючи, що кожна особа може створювати власні уявні образи дійсності – відповідники реальних об'єктів, можна говорити про обособлення образів. «Обособлений об'єкт – об'єкт, який набув субстанційності, тобто може усвідомлюватися нами як самостійно існуючий об'єкт (як постійний у просторі та часі), тим самим (тобто актом свого обособлення) він ідеалізується, перетворюється на ідеальний об'єкт» [1, с. 115]. Такий механізм вчені зі сфери психосеміотики (науки, що вивчає знаки в контексті їх творення і сприйняття психікою) називають подвоєнням світу. Світ, на їх думку, подвоюється тоді, коли об'єкт починає відходити від наочної ситуації; так виникає свідомість як сфера ідеальних об'єктів. Коли об'єкт набуває субстанційності, він стає ідеальним, але тільки так він і може стати реальним, тобто стати частиною предметного світу [2].

Саме такий психосеміотичний механізм забезпечує розподіл ідеального та реального, однак завдяки такому розподілу і досягається їх тотожність. Ми не могли б використовувати об'єкти, якби вони не були подвоєні, тобто усвідомлені нами, переведені в суспільну свідомість за допомогою семіотичних засобів. І тому свідомість завжди є предметною і просторовою [3, с. 259]. Проте це означає, що наша індивідуальна свідомість є водночас і суспільною свідомістю; індивідуальне та суспільне так само тотожні, як тотожні реальне та ідеальне.

Подвоєння предмета на ідеальний та реальний, розподіл суб'єкта та об'єкта і так далі – все це лише рефлексивне відображення того, що насправді перебуває в нероздільній єдності. Ми завжди маємо справу не з уявленнями чи поняттям, не з образом і значенням самими по собі, а виключ-

но з предметом. Це правило виконується навіть тоді, коли ізолюються окремі сторони об'єкта з метою детальнішого дослідження: адже в цьому випадку ми все ж потім зводимо результати всебічних досліджень і створюємо із них предмет.

Подвоєння об'єкта, тобто розподіл реального та ідеального, може здійснюватися якісно різними способами. Свідомість є одним із таких способів. Але при цьому неправильно буде припускати, ніби замість одного об'єкта людина отримує два (адже насправді не предмети «потрапляють» у свідомість або переходять з однієї свідомості в іншу, а навпаки – свідомість формується на основі змісту, сутності предметів). Та й самі дихотомічні поняття «реальне – ідеальне», «річ – думка», «знак – значення», «означник – означуване», звичайно, не можуть бути зведені одне до одного.

У цьому контексті доцільно викласти сформульоване семіотиками фундаментальне положення, яке розкриває саму суть подвоєння об'єкта. «Будь-яка річ, представлена (подана) у свідомості, з необхідністю містить *не тільки «саму себе»* (навіть якщо ми трактуємо її як образ чи феномен), *але й саму свідомість*, тобто знання, розділене людиною з іншими людьми. Суб'єкт-об'єктні відносини обертаються відношеннями між річчю (предметом) і суспільством. Одне без іншого не можливе» [1, с. 129]. Саме тому в будь-якому предметі ми сприймаємо наш свідомий образ цього предмета: усвідомлення предмета і є, як говорить Гегель, усвідомленням самого себе в своєму інобутті [8, с. 91]. Семіотичність свідомості є її соціальною характеристикою, адже знак, використовуваний людиною виключно заради спілкування із самою собою, неможливий і абсурдний. Із цього можна дійти цілком очевидного і важливого для даного дослідження висновку, який запропонували російські семіотики: «психічне та фізичне «поєднуються» *в предметі*, а зовсім не в голові» [1, с. 129]. Тобто правосвідомість і правова реальність закорінені в соціокультурному просторі, а не в соціальному суб'єкті.

Російський вчений Ф.Т. Михайлов зазначає: «Все матеріальне дано людині в уявленні – воно змістово-образно передує йому в просторі та часі ... сприйняття. Все ідеальне має форму тільки цих, реальних для неї уявлень. І в цих форм, і в реального світу одна матерія: предметність, об'єктивність спрямованості цих форм до інших і до себе як до іншого. Точно так само у суб'єктивно пережитих уявлень і в реального світу одна ідеальність – суб'єктивна представленість зверненням до суб'єктивності людей предметних, речових, об'єктивних форм буття» [4, с. 101].

Подвоюючись (тобто набуваючи, так би мовити, ще однієї форми прояву), об'єкт стає суспільно усвідомленим. Без такого подвоєння об'єкта неможливим було б його усвідомлення, але точно так само було б неможливим і подвоєння самого індивіда, тобто поява самосвідомості. Отже, ми володіємо індивідуальною самосвідомістю тільки тому, що ми так само подвоєні в самих собі, як подвоєний для нас світ. «Індивід, долучаючись через мову до суспільної реальності усвідомлення, в самому акті відображення ніби роздвоюється. З одного боку, він має перед собою чуттєво даний йому світ речей, а з іншого – систему форм суспільного прояву цього чуттєво даного світу, суспільно усвідомлений, духовно засвоєний світ» [5, с. 45].

Отже, загалом семіотична функція свідомості не просто подвоює світ (роблячи його усвідомленим) – її водночас можна вважати засобом взаємобміну об'єктами між окремими самосвідомостями через передачу об'єкта іншому. Іншими словами, семіотична функція свідомості переводить індивідуальне на суспільне, але тільки завдяки такому переходу і стає можливим саме індивідуальне. Представленим у свідомості може бути лише те, що зрозуміле іншим. «Якщо я «споглядаю» річ очима іншого індивіда, який повідомляє мені свої безпосередні враження про неї, то я набуваю уявлення. І навпаки, якщо я виражаю в мові факт, який я споглядаю, то це означає, що я усвідомлюю його для іншого, а тим самим і для себе самого як суспільно споглядаючого індивіда» [5, с. 45].

Можна виділяти різні образи свідомості (наприклад, первинні і вторинні), які по-різному пов'язані з мовою [3]. Нам також відомі праці, в яких стверджується, що знакова діяльність не може виникнути раніше за предметну [6]. Здебільшого це твердження є виправданим, крім тих випадків, коли знак (ідея) передуює створеному за його зразком об'єкту.

Що стосується проблеми існування «уявлень» (тобто образів) на «позалюдському» рівні (в реальній дійсності), то вона потребує чіткого визначення термінів. Не можна вважати, що все у свідомості зумовлене мовою, але є всі підстави стверджувати, що будь-яке узагальнення (в тому числі і створення образу) є усупільненням, тобто представляє функцію суспільних відносин (і водночас вперше робить їх можливими). Це підтверджують слова Ж. Піаже: «...первинний універсам не включає постійних об'єктів аж до того моменту, що співпадає з даним інтересом до особистості іншого, і перші об'єкти, які наділені постійністю, представлені саме цим особистостям» [7, с. 17].

Саме така (психосеміотична) функція свідомості (в тому числі й правової) дає можливість людині усвідомлювати світ навколо себе (зокрема, правову реальність) і передавати свої усвідомлення іншим. При цьому основним засобом творення і передачі знаків здебільшого є мова.

Згідно з філософською концепцією розвитку, яку Гегель назвав діалектикою, абсолютний початок реальності споріднений за характером із мисленням, тому що в іншому випадку не міг би бути зафіксований думкою [8, с. 17]. У вченні про потенційно діалектичну тотожність суб'єкта й об'єкта, правосвідомості й правової реальності відображено факт об'єктивності мислення людей у різноманітних видах соціальної діяльності (предметно-трудової, мовленнєвої, політико-правової, знакової тощо).

Зазначене дає підстави для розгляду семіотики правосвідомості в контексті дихотомічних характеристик реальності та моделювання. Цей аспект за своєю суттю до певної міри близький філософському співвідношенню «сущє – належне», яке виокремив І. Кант, акцентуючи на «двох основних предметах законодавства розуму – природі (сущє) і свободі (належне), де належне виводиться зі сущого» [9, с. 477].

У цьому контексті можна говорити про домінування права як системи правил, виведених на підставі осмислення законодавцем реальної поведінки соціальних суб'єктів, коли йдеться про прийняття спеціальних правових

рішень. Право набуває певного змісту, що втілюється у формі певного веління, норми; правосвідомість як така стає системою (низкою, сукупністю, послідовністю і т. ін.) знакових відтворень реальних правовипадків та способів їх вирішення і зіставлення цього з ідеалом (бажаним, належним), що встановлено у праві.

Право як знакова субстанція, яка разом із суспільством перебуває у постійному розвитку, відтворюється у правосвідомості й водночас твориться нею. Постійна змінюваність права, викликана впливом суспільних відносин у вигляді різноманітних чинників на правосвідомість законодавця, дає підстави вважати його реальним, здатним адекватно оцінювати й врегульовувати правову дійсність загалом та окремі дії, події чи факти, водночас набуваючи ефективності й цінності в реальній правовій практиці.

Представники правового реалізму визначають право як особливе суспільне явище, що створюється судом та перебуває у постійному розвитку, на відміну від «застиглих» норм. У правовому реалізмі право презентується як результат діяльності правосвідомості судді чи чиновника [10, с. 10]. При цьому не слід зводити реалізм у праві до позитивізму. Концепцію правового реалізму В. Копоть цілком виправдано називає «компромісом між позитивним і природним правом, оскільки рішення суду (як свідомо дія права) базується на законі, але при цьому суд використовує суддівський розсуд, додаючи щось своє, необхідне для встановлення справедливості в конкретній справі» [10, с. 11]. До того ж, якщо закон адресований усім (суспільству загалом), то рішення суду (або чиновника) – окремому суб'єктові.

Але тут треба зауважити, що в цьому контексті йдеться не так про творення знаків права, як про правореалізацію, тобто процес втілення права у життя, процес перетворення знакової моделі на дійсність: коли суб'єкти правовідносин втілюють у життя вже наявні норми права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав і дотримання заборон, а також застосування цих норм державними органами щодо конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-конкретних правових приписів. Адже саме по собі право є скоріше моделлю тих реальних дій, подій чи фактів, зорієнтованою на прогнозування, передбачення дозволених, необхідних, можливих чи ймовірних дій суб'єктів та відповідної реакції на них суспільства (сприйняття та схвалення чи осуду й заборони).

Навіть прибічники правового реалізму (зокрема американської школи) говорили про право як технічний засіб для передбачення можливих рішень судів із конкретних справ, при цьому важливу роль вони відводили соціологічним і психологічним аспектам прийняття рішень. Представники американського реалізму намагалися вдосконалити методи, за допомогою яких можна було б із більшою точністю передбачити майбутні рішення, глибше зрозуміти функціонування правової системи, щоби зробити її ефективнішим засобом суспільного контролю та досягнення тих цілей, які суспільство висуває перед нею [10, с. 11].

Тобто, знову ж таки, йдеться про право як модельційну та модифікаційну систему норм і правил (сущє і належне). Тут цілком виправдано вико-

ристано паронімічну властивість (зовнішню схожість) понять, щоб наголосити на двоїстості характеристики права, яка відображає його природу (створене правосвідомістю людини як прообраз людських взаємин) та основну мету (спрямоване на впорядкування і вдосконалення правової дійсності).

У першому випадку – моделюванні – право є зразком вербально відтворених у правосвідомості суспільних відносин, взірцевий приклад правовипадків, узагальнений тип відносин між суб'єктами права, умовний образ, що імітує правову дійсність (назвемо це реально-належним). Тобто право є моделлю – відображенням, описом, схемою правових відносин.

У другому випадку – модифікації – право є системою норм і правил, зорієнтованих, крім відтворення суспільних відносин, ще й на їх видозміну в разі потреби (тут ідеться про ідеально-належне). Іншими словами, право виступає модифікатором самого суспільства, правової свідомості та правовідносин його членів. За наявності будь-яких відхилень від заданої моделі вчинків, дій, поведінки загалом, описаної у праві (протиправний тип поведінки), настає відповідна реакція держави – встановлення вини і застосування покарання. Пенологічне спрямування права (пенологія, від лат. *poena*, «покарання» – філософське вчення про покарання, його мету і засоби) полягає у реалізації однієї з «найдавніших соціальних практик», що передбачає, «з одного боку, еквівалентну відплату злочинцеві за вчинене, а з іншого – виховний ефект охолодження й гальмування деструктивних настрів потенційних злочинців» [11, с. 527]. Саме таке сприйняття права дає підстави вважати, що воно здатне піддавати модифікації (зміні) поведінку певних соціальних суб'єктів через вироблення у їхній правосвідомості нових знакових рис характеру (наприклад, поваги до права або примітивного страху перед покаранням).

Така властивість права відтворена як у природно-правових ученнях, так і в концепції юридичного позитивізму, що доцільно розглянути в контексті ще однієї дихотомії правосвідомості – природності та соціальності. Синусоїдальна історія протистояння теорій природного і позитивного права підтверджує їх рівнозначність (вивищення однієї з них понижує іншу і навпаки); в них відображено сутність права, якому притаманні як природна моральність, так і позитивна мораль (за В. Бачиніним) [11]. Адже, з одного боку, право є знаковою «системою заборон і приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, свобода і гідність кожної людини, незалежно від її належності до будь-якої спільноти чи становища всередині системи соціальної ієрархії» [11, с. 106]; з іншого – це результат розумової діяльності людини, «продукт свідомої нормотворчості, система джерел публічно визнаного права, що зафіксоване похідним від держави законодавством ... і має утилітарно-прикладне спрямування» [11, с. 123-124]. Тобто принцип ціннісного паритету взаємодіючих суб'єктів протиставляється принципам етатистського патерналізму, секулярності й мінімуму моральності.

Перша з названих засад права зовсім не означає ідеальної рівності сторін правовідносин. Ціннісний паритет передбачає, попри неспівпадіння багатьох особистісних властивостей і характеристик соціальних суб'єктів,

пошук комунікативно-правового консенсусу, коли аксіологічний акцент поширюється на загал, цінності однієї людини відображені в цінностях усієї спільноти, а кожний окремий індивід намагається вписатися в систему соціуму так, щоби не порушити стійкості його структуро-будови. У такій концепції особа і спільнота – рівноцінні знакові концепти.

Натомість другий із названих блоків принципів права відображає залежний статус права щодо держави: по-перше, держава проявляє, якщо говорити мовою соціальних знаків, батьківсько-опікунське ставлення до права (вона його створила, вона ж його і використовує як примусовий засіб для підтримки соціального порядку); по-друге, право позбавлене релігійно-етичного підґрунтя через його секуляризацію та раціоналізацію від імені держави; по-третє, мораль у праві присутня, але в тих межах, що відображають найбільш невідчужувані права людини (на життя, свободу, людську гідність тощо); по-п'яте, людина надає праву утилітарно-прагматичного характеру, ефективність функціонування якого залежить від урахування всіх вищенаведених принципів.

Висновки. Отже, правосвідомість, будучи результатом розумової діяльності людини та її правової практики (досвіду), є середовищем творення й функціонування знаків і знакових конструкцій, що відтворюють елементи правової дійсності. За своєю суттю правосвідомість є віддзеркаленням цієї правової дійсності, але віддзеркаленням у своєрідній символічній формі – власне, ці відображувальні символи створюють, так би мовити, ще одну реальність – ідеальну.

Бібліографічні посилання

1. Журавлев И. В. Психосемиотика телесности / И. В. Журавлев, Е. С. Никитина, Ю. А. Сорокин, Д. В. Реут, А. Ш. Тхостов; под общ. ред. и с предисл. И. В. Журавлева, Е. С. Никитиной. – Изд. 2-е. – М., 2009. – 152 с.
2. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти; под ред. И. С. Вдовиной. – СПб. : Ювента, Наука РАН, 1999. – 607 с.
3. Леонтьев А. А. Деятельный ум / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2001. – 380 с.
4. Михайлов Ф. Т. Избранное / Ф. Т. Михайлов. – М. : Индрик, 2001. – 576 с.
5. Ильенков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Э. В. Ильенков. – М. : РОССПЭН, 1997. – 468 с.
6. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности / И. Н. Горелов // Общая психолингвистика. – М., 2004. – С. 194-229.
7. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология / Ж. Пиаже. – СПб., 2004. – 160 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М., 2000. – 495 с.
9. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
10. Копоть В. О. Концептуальні основи правового реалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Володимир Олегович Копоть. – К., 2008. – 15 с.
11. Бачинин В. Философия права и преступления / В. Бачинин. – Х., 1999. – 607 с.

Бортняк А.Ф. Правосознание как идеальная форма проявления правовых знаков. Продемонстрировано восприятие правосознания как одной из форм действительности – идеальной, которая с помощью знаков и знаковых конструкций воспроизводит реальную действительность. В этом проявляется семиотическая функция правосознания, которая дает возможность социальным субъектам передавать информацию в процессе правовой коммуникации.

Ключевые слова: правосознание, правовая действительность, знак, семиотика, психосемиотика, правовой реализм.

Bortnyak A.F. Sense of justice as ideal form of display of legal signs. The article demonstrates perception of sense of justice as one of forms of reality – ideal, that by signs and sign constructions reproduces the real reality. The semiotics function of sense of justice, which enables social subjects to pass information in the process of legal communication, shows up herein.

Doubling the object, the distribution of the real and the ideal, can be carried out efficiently in different ways. Consciousness is one of the following methods. But it is wrong to assume, if one object instead of a person receives two (because things are not really “get” in consciousness, but rather consciousness is based on the content, nature subjects). Even the dichotomous concept of “real – perfect”, “thing - the idea”, “sign - meaning”, “signifier – signified”, of course, can not to be reduced to each other.

So semiotic function of consciousness is not simply doubles the world (making it conscious), while it can be considered a means of interchange facilities between individual identity, by transferring to another facility. In other words, the semiotic function translates the individual consciousness of the public, but only through this transition and it becomes possible individual. Represented in consciousness can be only that of course different. “If I “contemplate” a thing through the eyes of another individual, who tells me his immediate impression of her, then I acquire the idea. Conversely, if I express in the language of the fact that I contemplate, it means that I understand it to another, and thus to himself as a social individual contemplating”.

Such (psycho-semiotics) function of consciousness (including legal) allows a person to be aware of the world around them (including legal reality) and transfer their understanding to others. In this case, the primary means of creating and transmitting characters are mostly about.

Thus, the sense of justice as a result of mental activity of man and his legal practice (experience) is the medium of creation and functioning of signs and sign structures that reflect elements of the legal reality. At its most basic sense of justice is a reflection of this legal reality, but a reflection of a kind of symbolic form, in fact, these characters create a reflectance, so to speak, another reality – perfect.

Keywords: sense of justice, legal reality, sign, semiotics, psycho-semiotics, legal realism

Надійшла до редакції 07.12.2013

Коломоєць Ю.О.
здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.733

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СТРАЙК: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто особливості конституційно-правового регулювання права на страйк в Україні та зарубіжних державах. Проаналізовано національне та іноземне законодавство з даного питання, на основі чого надано ряд пропозицій, що мають знайти своє відображення у майбутньому Трудовому кодексі України.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, страйк, право на страйк, працівник, Трудовий кодекс України.

Постановка проблеми. Невід’ємною ознакою демократичної держави та громадянського суспільства є нормативно-правова регламентація права людини на страйк. Активне використання страйкових методів боро-